

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ
Збірка статей

Харків ХДІС 1993

почальному Харківським історико-філологічним товариством та науковим товариством ім. Т. Г. Шевченка у Львові.

В. М. Пивоваров

ВНЕСОК М. СУМЦОВА В ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ СЛОБІДСЬКОЇ
УКРАЇНИ XVIII-XIX ст.

В історії становлення і розвитку української національної культури велике місце належить багатому і різноманітному квіттю Слобідської України XVIII-XIX ст. Це і зумовило посилений інтерес академіка М. Сумцова до всебічного дослідження культури Слобожанщини, зокрема просвітительської діяльності мандрівного філософа, національного пророка Григорія Сковороди, творчої і громадської діяльності Г. Квітки-Основ'яненка, майстерності інших митців.

Досліджуючи культуру Слобідського краю, вчений особливо виділяв ті сфери духовного життя народу, що сприяли відродженню і поширенню національного почуття та самосвідомості. Він прагнув до системного викладу минулого народу, широкого висвітлення традицій і звичаїв, етнографії та побуту українців, відбиття найінтимніших сторін їхнього життя. Наукова розвідка М. Сумцова "Слобожане" (1918 р.) — своєрідна енциклопедія життя і побуту народу цього краю. У ній зібраний цікавий матеріал з архітектури, етнографії, народної творчості, описані ремесла, музичні інструменти, національна кухня.

Серед письменників і культурних діячів увагу М. Сумцова привернули творчість Г. Квітки-Основ'яненка, живописні картини С. Васильківського, широта наукових інтересів О. Потебні.

Велика заслуга М. Сумцова в популяризації та дослідженні творчості Г. Сковороди, визначенні його місця та ролі в літературному процесі XVIII — поч. XIX ст. Коли в 1893 р. з ініціативи Д. І. Вавалія у зв'язку зі сторіччям смерті Г. С. Сковороди Харківське історико-філологічне товариство запланувало видати повне видання творів письменника, то М. Сумцов увійшов до складу редакційної комісії. Вчений високо цінував творчий доробок мислителя-просвітителя, з якого ім'ям пов'язував цілу епоху. У своїй передмові до книги "Житие Сковороды, описанное другом его М. И. Ковалинским" (1886 р.), він наголосив, що "в Сковороде олицетворилось умственное пробуждение украинского общества конца XVIII ст. Это общество вслед за Сковородой стало выходить из нравственного усыпления. Сковорода был сыном того времени на Украине, кото-

рое быстро создало ряд школ, гимназий, университетов и, наконец, вызвало к жизни украинскую литературу"¹.

М.Сумцов спростував твердження московського вченого В.Ернана про приналежність Г.С.Сковороди до школи російських філософів, визнання українського письменника основоположником російської філософської думки, найосвіченішою людиною ХVIII ст. серед росіян. У статті "Сковорода і Ерн" (1918 р.) дослідник стверджував, що вважати Г.Сковороду російським філософом ні як не можна, бо "російські філософи його не знали і творами його не користувалися", що "в дійсності Сковорода... цілком філософ український"². Для підтвердження своїх думок М.Сумцов простежив зв'язок творів Г.Сковороди з українською народною поезією, вказав на глибоке і людне відчуття ним природної краси України.

З позицій сьогодення таке твердження досить категоричне. Проте М.Сумцов у справі відродження української національної культури намагався саме підкреслити приналежність Г.Сковороди українському народові, викликаючи гордість за українську культуру та її представників. Дослідження творчості Г.С.Сковороди з позицій світогляду, характеристики особливостей його мови посіли вагоме місце в грацях ученого.

З точки зору відображення специфічних рис життя і побуту Слобожанщини підійшов М.Сумцов до розгляду творчості Г.Квітки-Оснотинця ("Слободско-украинское дворянство в произведениях Г.Ф.Квитки" (1884 р.), "Г.Ф.Квитка как этнограф" (1893 р.). Хоча письменник не залишив своїх окремих етнографічних записів, проте його твори містять багатий і цікавий матеріал. Він часто вводив у фабулу своїх повістей і п'єс фольклорні теми.

Якщо у підходах до творчості Григорія Сковороди, Квітки-Оснотинця вчений надавав перевагу побутово-етнографічним аспектам, то надалі переважатимуть науково-популярні статті про молоді літературні сили, які з'явилися на культурному обрії Слобожанщини. М.Сумцов помітив і підтримував багатьох письменників в Слобожан - Я.Шоголева, І.Манжуру, Х.Алчевську, Б.Гринченка та ін.

¹ Сумцов Н. Ф. Предисловие к "Житию Сковороды, описанное другом его М. И. Ковалинским" // Киевская старина. - 1896. - Т. 16. - № 9. - С. 103.

² Сумцов М. Ф. Сковорода і Ерн // Літературно-науковий вісник. - К., 1918. - Т. 69, кн. 1. - С. 41.

У творчості Я.Щоголева дослідника захопила мова його віршів, яка здавалась йому "чудовим пензлем", за допомогою якого вимальовується природа рідного краю. поезія "Степ" - тому свідчення. Крім того, - це драма, бо, як вважав М.Сумцов, "усяка поезія, усяке мистецтво мають свою викovanість"¹. Поет був надзвичайно вимогливим до слова, прагнув зробити його звучним, сильним, плавним, вичеканим.

Дещо інакше з художнього боку видалась мова віршів І.Манжури. За свідченням дослідника, вона "нова з боку збільшення чплив в серця, м'якого почуття, ширості й гуманізму"². Творчість поета по-справжньому зацікавила М.Сумцова: він пише передмову і коментарі до збірки його творів. За порадою вченого І.Манжура збере багатий етнографічний матеріал, за що буде названим блискучим фольклористом XIX ст.³

Втім М.Сумцов мав вплив і на формування літературних уподобань О.Олеса, його захопленість народною поезією, творчістю класиків української літератури.

Науковий інтерес викликала у вченого громадська діяльність і літературна творчість Б.Гринченка. Ним було висловлено побажання аби "Харківщина й надалі давала таких відданих народним інтелектам синів і роїтників"⁴.

Дослідник прикладав усі зусилля для того, щоб письменники, вчені Слобожанщини спільними зусиллями приносили користь своєму народові. Його мрія - аби людина творча не відчувала себе самотньою, щоб усі разом склали "збірник пахучих квіток літературного життя"⁵. Він повернув у літературу ім'я забутого поета-слобожанина 40-х рр. Порфирія Кореницького.

Підносячи культуру Слобідського краю, його духовні здобутки, багатство мови, М.Сумцов показав, що саме завдячуючи українському слову на Слобожанщині стала можливою поява Харківського університету, а під впливом народної поезії та літератури сформувалися науково-мистецькі, історико-літературні погляди

¹ Сумцов М. Ф. Нацек розвитку української літературної мови. - Х.: Сопз, 1918. - С. 27-28.

² Там же. - С. 32.

³ Сумцов Н. Ф. И. И. Манжура как поэт и этнограф // Из украинской старины. - Х., 1906. - С. 116.

⁴ Даний край. - 1906. - № 8969.

⁵ Даний край. - 1907. - № 9007.

М. Костомарова, О. Потебні, А. Метлинського, І. С. Резневського та ін.

Тому вчений великого значення надавав рідному слову, його процвітання. Заборона української мови була сприйнята М. Сумцовим як руйнівна сила моральних і двалин українського народу, національної свідомості, глибока деморалізація і духовності.

Дослідження культури Слобожанщини у М. Сумцова було тісно пов'язане із захистом українського слова від цензурних заборон і утисків, що гальмувало розвиток не лише мистецького життя Слобідського краю, а й усієї України. У роки неофіційної русифікації М. Сумцов писав, що з другої половини XVIII ст. помітнішим став процес розчинення української культури в російській, з гіркою констатував, що мова і література стали провінційними, намітилась тенденція до їх вимирання. У літературі склалася традиція говорити про український народ переважно в карті вливному тоні. До того ж в Україні було заборонено друкувати художні твори українською мовою, а про вистави, концерти, читання лекцій рідною мовою годі було й думати. Про сумний і складний час для української інтелігенції в кінці XIX ст. М. Сумцов говорив: "Ні один край не мав досить простору для культурного розвитку. Самий багатий, численний по людності край – Україна – був знищений гнобительством уряду, заборонами мови і школи, утисками; деморалізований у всіх верхніх верствах своєї людності при звичкою запобігати перед урядом, поспованим зросійщеною школою – нижчою, середньою і вищою, пристосованими для того, щоб виокремити усяке національне місцеве почуття і всяку національну місцеву свідомість"¹.

М. Сумцов всіляко відстоював право народу на свою культуру, історію, мову. Так, на сторінках газети "Русские ведомости" (1906 р.) він виступив із статтею "Малорусская цензура", де йшлося про захист і збереження української мови. Ним був вилашений "Начерк розвитку української літературної мови" (1918 р.), укладена хрестоматія з української літератури для народних учителів, учительських і середніх шкіл. У Харківському університеті під назвами "Література киевского периода", "Южнорусская литература" чи "Література юго-западная" читав курси з українознавства. Разом із передовою інтелігенцією України виступив за вільний розвиток української культури, впровадження української мови в навчальні заклади. У жовтні 1907 р. з власної іні-

¹ Сумцов М. Ф. Слобожане. – Х., 1918. – С. 3.

ці ативи М. Сумцов розпочав читати курс "История малорусской словесности" українською мовою, що викликало подив і обурення. Тодішній міністр освіти Кауфман заявив про свою незгоду, підкреслюючи, що "использование при преподавании всякого другого языка, кроме государственного, является делом незаконным, а по том и недозволенным"¹. Однак подія ця набула широкого розголосу серед студентів і в пресі. "Літературно-науковий вісник" повідомляв, що "перша лекція проф. Сумцова в Харківському університеті була справжнім святом. Студенти щиро привітали поважного професора. Один із студентів від імені українського студентства сказав гарну і сильну промову, назвали день 28-го вересня незабутнім для Харківського університету днем, з якого починається нова ера в житті Харківського "Наукового огнища" і висловив подяку професорові за те, що він "одкрив цю еру..."²

Діяльність М. Сумцова не обмежилася лише читанням лекцій. Він зібрав цікавий матеріал з історії та побуту Слобідської України, опублікував десятки статей.

М. Сумцов багато зробив для організації музейної справи в Харкові, був серед фундаторів університетського музею "вишуканих мистецтв", а також організатором і завідувачем історичного музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди. За його задумом музей мав три відділи: історичний, що носив ім'я Г. Квітки-Основ'яненка; художній – С. Васильківського, етнографічний – О. Потебні. У музеї була також бібліотека. Велика увага приділялась питанням організації етнографічного музею, його колекціям, виставкам. Йому належить також ідея про створення церковного музею, оскільки давнє українське церковне мистецтво зазнало впливу не лише італійських та іспанських майстрів, але і національних побутових рис, що підтверджувало можливість про відкриття місцевого церковно-історичного музею.

Отже, невтомна і послідовна діяльність Миколи Сумцова всіляко сприяла відродженню і збереженню культури Слобідської України, розвитку її краєвих здобутків.

¹ Харьковский государственный университет за 150 лет. - X., 1955. - С. 40.

² Літературно-науковий вісник. - X., 1907. - С. 183.